

РЕФЕРАТ

Шахс психологияси

*Бажарди: Ўзбек тили ва адабиёти 102-гуруҳ
Наримонова Н.*

Режа:

1. *Психологияда индивид шахс индивидуаллик тушунчаси*
2. *Шахснинг шаклланишига таъсир этувчи омиллар*
3. *Шахснинг психологик структураси*
4. *Шахснинг ўз-ўзига баҳо бериши ва англаши*
5. *Шахснинг таркиб топиши*

Психологияда индивид, шахс, индивидуаллик тушунчаси

Шахс - шу жамиятда яшаб, шу жамиятга фойда келтирувчи, ижтимоий муносабатларга к и р и ш а о л у в ч и к о н к р е т о н г э г а с и .

Шахс - ижтимоий ва шахслар аро муносабатларнинг махсули онгли фаолиятнинг субъекти бўлмиш индивиддир.

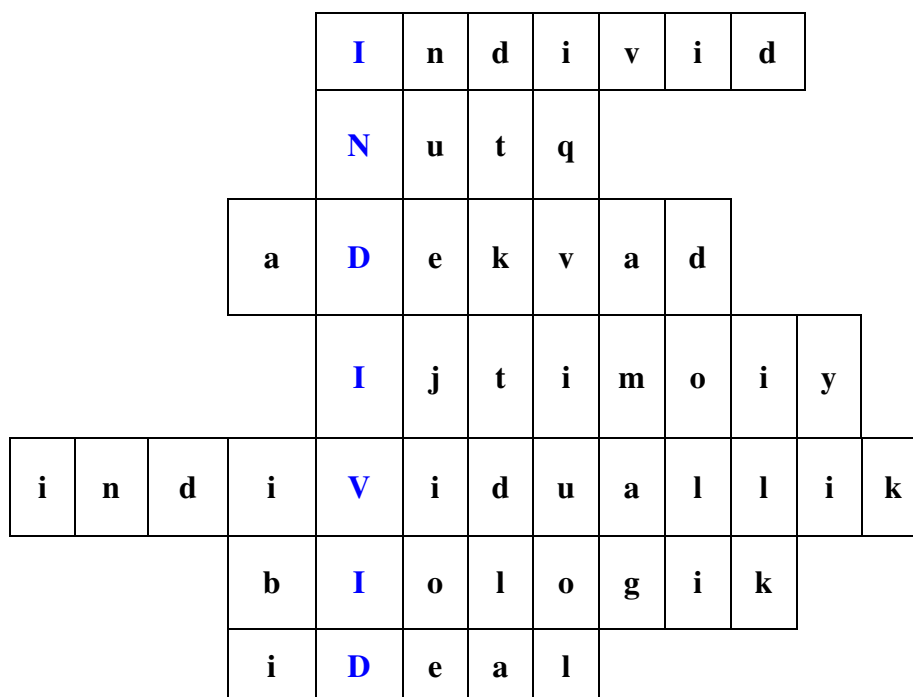

Индивид бу – онги тўлиқ ривожланмаган инсонийлик жинсига мансуб бўлган биологик зотдир.

Инсон индивид бўлиб дунёга келади, кейинчалик таълим –тарбия муҳит таъсирида шахсга айланиб боради. Нормал одамларни, чақалоқларни шунингдек тилни ва оддий малакаларни ўзлаштира олмайдиган телбаларни мисол қилиб келтиришимиз мумкин

Кроссворд
(индивид)

Кроссворд саволлари

1. Инсонийлик жинсига мансуб бўлган зот – бу ...
2. Инсонларни тил орқали муносабатда бўлиш жараёни
3. Шахснинг ўзига-ўзи баҳо бериши
4. Шахс шаклланишига сабаб бўладиган омиллардан бири
5. Шахснинг ўзига хос индивидуал такрорланмас хусусиятлари
6. Шахс шаклланишига сабаб бўладиган омиллардан бири
7. Интилишнинг энг юқори чўккиси бу ...

Индивидуаллик – шахс психологик хусусиятларининг қайтарилмас бирикмасидир.

И н д и в и д у а л л и к

Шахснинг психологик структураси

ХАРАКТЕР-шахснинг алохида инсонлар ва инсонлар гурухи, ўз-ўзига, вазиятлар, нарсалар ва ходисаларга нисбатан

ҚОБИЛИЯТ – шахсдаги шундай индивидуал, турғун сифатларки, улар одамнинг турли хил фаолиятдаги кўрсаткичлари, ютуқлари ва қийинчиликлари сабабларини тушунтириб беради

ТЕМПЕРАМЕНТ-инсоннинг турли вазиятларда нарса, ходиса, ҳолатлар ва инсонларнинг хатти - ҳаракатларига нисбатан реакциясини тушунтириб берувчи хусусиятлари мажмуидир

Шахнинг психологик структураси

Шахнинг психологик структурасини психолог Рубинштейн қуйидагича талқин қилинади

Йуналганлик

- Эҳтиёж, қизиқиш, идеал, мотив ва дунёқарашда намоён бўлади.

Билим, кўникма,
малака

- Ҳаёт давомида ўқиш ўрганиш билан егалланади.

Индивидуал
хусусият

- Темперамент, характер, қобиятларда намоён бўлади.

Шахнинг ўз-ўзига баҳо бериши ва англаши

Одам дунёга одам бўлиб келади. Бу таъкид юзаки қарагандагина исбот талаб қилмайдиган ҳақиқат бўлиб ва такрорланавериб сийқаси чиқиб кетган ибора бўлиб туюлади. Дунёга келаётган чақалоқнинг гавда тузилиши унда тик юриш учун имкониятнинг мавжудлигини тақозо этса, миясининг тузилиши ақли-хушининг ривожланиши учун имконият туғдиради, қўлларининг шакл-тамойили меҳнат қуролларидан фойдаланиш истиқболининг мавжудлигини кўрсатади ва ҳоказо. Булар билан чақалоқ ўз имкониятлари йиғиндисига биноан одам ҳар қандай ҳолатда ҳам бу ҳилдаги фазилатлар йиғиндисининг соҳибига айлана олмайдиган ҳайвон боласидан фарқ қилади. Шундай қилиб, юқорида айтилганлар орқали чақалоқнинг инсон зотиға мансублиги тасдиқланади ва бу факт индивид тушунчасида қайд этилади (бундан фарқли ўлароқ, ҳайвон боласи дунёга келиши биланоқ ҳаётнинг охирги қадр жонзод деб юритилади). «Индивид» тушунчасида кишининг насл насаби ҳам мужассамлашгандир. Янги туғилган чақалоқни ҳам, катта ёшдаги одамни ҳам, мутафаккир ҳам, ақли зайиф овсарни ҳам, ёвойилик босқичидаги қабиланинг вакилини ҳам, маданиятли мамлакатда яшаётган юксак билимли кишини ҳам индивид деб ҳисоблаш мумкин.

Шундай қилиб конкрет кишини индивид деб атаганда биз жуда кўп нарсаларни айтган бўламиз. Аслини олганда, бу билан унинг потенциал равишда инсон эканлигини айтилгандир.

Психологияда индивид томонида амалий фаолият ва муносабат жараёнида ҳосил қилинадиган ҳамда ижтимоий муносабатларнинг индивидга таъсир ўтказиш даражаси ва сифатининг белгилайдиган системали ыарздаги социал фазилат шахс тушунчаси билан ифода этилади.

Шундай қилиб, шахс социал фазилатни тафсифлаб бера оладиган алоҳида тарифга мухтождир. Энг аввало, нима сабабдан шахс ҳақида индивиднинг «Ғайриҳиссий» фазилат тўғрисида гапирилган сўзламоқда гапириш мумкин эканлигига аниқлик киртиш керак (системали тарзда ва шунинг учун ҳам «Ғайриҳиссий»)дир. Ўз-ўзидан равшанки, индивид тамомила ҳиссий «Яни сезги аъзолари ёрдамида идрок этиладиган» хусусиятларга – жисмийлик, индивидуал хулқ – атвор, нутқ, имо – ишора ва бошқа хусусиятларга эгадир. Кишида бевосита ўзининг сезги шаклида қайт этилиши мумкин бўлмаган фазилатлар қай тарзда намоён бўлади? Кўшимча қийматга – К. Маркс буни жуда ҳам аниқ равшан кўрсатиб берган эди – маълум даражадаги «Ғайриҳиссий» фазилати бўлиб, уни тайёрланган буюмда ҳеч қанақа микроскоп орқали кўриб бўлмаслиги лекин унда ишчининг капиталист томонидан ҳақ тўланмаган махнати мужассамлашган бўлгани каби шахс ўзмоҳиятига кўра, ижтимоий ҳисобланган индивиднинг ҳаёт фаолияти жавҳаларида унинг системали тарздаги (ички қисмларга бўлинган мураккаб) фазилат сифатида ўрни оладиган ижтимоий муносабатлар системасини ўзида мужассамлаштиради. Улар фақат илмий таҳлил йўли билан топилиши мумкин, уларни ҳис – туйғу билан идрок этиб бўлмайди.

«Шахссиз индивид» ёки «индивидсиз шахс» вазиятига мурожат қилиниши шахс ва индивиднинг бирлиги ва айнин бир хил эмаслиги проблемасини тушуниб этиш учун фойдадан холи бўлмаган хаёлий экспериментдир.

«Индивид» «Шахс» ва «Шахс» тушунчаларининг бир – бирга мос келмаслиги ва айнан ўхшаш эмаслиги фактидан шу нарса аёнки, шахс тушунчаси биргаликдаги фаолиятнинг ҳар бир иштрокчиси учун ушбу фаолиятнинг мазмуни, қадриятлар ва моҳияти орқали намоён бўладиган шахслараро барқарор боғланишлар системасидагина англанилиши мумкин. Бундай шахслараро алоқалар реалдир, лекин улар табиатан (ғайриҳиссийдир). Улар жамоага кирадиган одамларнинг конкрет индивидуал хусусиятлари ва хатти – ҳаракатларида намоён бўлади, лекин уларнинг сабабчиси бўла олмайди. Улар ҳар бир индивидлараро алоқалар системасида ва ундан кенгроқ микёсда – ижтимоий муносабатлар системасида эгаллайдиган алоҳида мавқеини белгилаб берадиган анашу шахсий ҳислатларини намоён қиладиган гуруҳ шаклидаги ўша фаолиятнинг алоҳида фазилатини ташкил этади.

Шахсни жамоада шакллантирадиган шахслараро алоқалар, ташқаридан қараганда, конкрет фаолиятга хос муносабат ёки субъект – субъект муносабати қабилида ёнма ён мавжуд бўлган субъект – объект муносабати шаклида юзага чиқади. Лекин бил восита намоён бўлиш моменти факти фақат конкрет фаолиятнинг эмас, балки муносабатнинг ҳам энг муҳим таркибий қисим бўлиб қолади. Чуқурроқ ёндашиладиган бўлса, бевосита субъект – субъект алоқаси шунчаки ўзича мавжуд бўлишдан кўра кўпроқ алла қандай объектлар (моддий ёки хаёлий объектлар) воситасида намоён бўлиши аниқланади. Бу индивиднинг бошқа индивидга муносабати фаолият объекти (субъект – объект – субъект) орқали намоён бўлади, демакдир.

Ўз навбатида индивиднинг конкрет фаолиятига оид тўғридан тўғри иши бўлиб кўринган нарса аслида билвоситалик ҳосиласи ҳисобланади. Бунинг устига шахс учун билвосита ифодаланиш бўғини эндиликда фаолият объекти ҳам эмас, унинг конкрет моҳияти ҳам эмас балки фаолиятда биргаликда иштирок этаётган бошқа бир кишининг шахси ҳисобланадики, у бамисоли фаолият объектини яхшироқ идрок этиш ангаб олиш ҳис қилиш мумкин бўлган нурнинг аксини синдириб қайтарадиган ускуна сифатида хизмат қилади.

Ёзилганларнинг ҳаммаси шахсни фаолиятда ва муносабатда таркиб топадиган индивидлараро (субъект – объект – субъектлараро ва субъект– субъект– объектлараро) муносабатларнинг нисбатан барқарор системаси субъекти сифатида англаб етиш имконини беради.

Ҳар бир кишининг шахси унинг индивидуаллиги вужудга келтириладиган ҳислатлар ва фазилатларнинг фақат унга хос бирикувидан таркиб топгандир.

Индивидуаллик – кишининг ўзига ҳослигини, унинг бошқа одамлардан фарқини акс эттирувчи психологик фазилатлар бирикмасидир индивидуаллик темперамент ва характер

хусусиятларида, одатларда, устун даражадаги қизиқишларда, билиш жараёнларга оид фазилавлар (идрок, хотира, тафаккур, тасаввур)да, қобиятларда, фаолиятнинг шахсига хос услубда ва ҳақозоларда намоён бўлади. Қр этилган психологик хусусиятларнинг бир хилдаги бирикмасини ўзида мужассамлаштирилган одам йўқ – инсон шахси ўз индивидуаллиги жихатдан бетакрордир.

«Индивид» ва «шахс» тушунчалари бир – бирига ўхшаш бўлмагани сингари, ўз навбатида, шахс ва индивидуаллик ҳам бирликни ташкил қилади, лекин улар бир – барига ўхшаш эмасдир. Кишининг катта сонларни «ичида» жуда тез қўша олиш ва кўпайтириш қаби қобияти, эпчанлиги ва қатъиятлиги, ўйинчанлиги, тирноқларини тишлаш одати, бўлар бўлмасга кулавериши ва бошқа хусусиятлари унинг индивидуаллиги белгиси сифатида намоён бўлади, лекин булар биргина фаолият ва муносабатнинг анашундай белгиларга эга бўлган индивид кирган гурух учун муҳим ҳисобланган шаклларида мавжуд бўлмаслиги мумкинлиги важдан ҳам унинг шахсига бериладиган тарифга муқаррар тарзда кирмайди. Агар индивидуаллик белгилари шахслараро муносабатлар системасида ифодаланмаган бўлса, у холда индивид шахсига баҳо беришда муҳим аҳамият қасб этмайди ва ривожланиш учун шарт – шароитларга эга бўлолмайди. Муайян социал бирлик учун етакчи фаолиятга кўпроқ даражада «жалб қилинган» индивидуал фазилавларгина шахснинг хусусан ўзига хос фазилавлари сифатида юзага чиқади. Мисол учун эпчиллик ва қатъийлик ўспирининг индивидуаллиги белгилари бўлган холда, жумладан, у спортда район биринчилигига даъвогар камандага қўшилмагунга қадар, ёки узоқ жойларга туристик саёхат пайтида у тезоқар ва муздек дарёдан кечиб ўтилишини танлаш вазифасини ўз зиммасига олмагунга қадар унинг шахсини тарифлайдиган белги сифатида юзага чиқмасдан келди. Кишининг индивидуалхусусиятлари уларга шахс сифатида мазкур киши субъект ҳисобланган шахслараро муносабатлар системасида зарурат туғилмагунча маълум бир вақтга қадар «соқов»лигича қолиб кетади.

Шундай қилиб, индивидуаллик инсон шахсига фазилавларнинг фақат битта жихати бўлиб ҳисобланади, холос.

Ғарб психология фанининг номарксистик йўналишларида шахс билан индивидуалликнинг структураси (яни тузилиши, ташкил топиши) бир – бирига тамомила мослиги тан олинади. Бундай психолог мактаблар ва йўналишларнинг вакиллари индивидуалликнинг тузилиши аниқ таърифлаб берилса бас, бу кишининг шахсини тўлалигича ўз ичига олади ва тарифлаб беради, деган нуқтаи назарни илгари суришади. Агар шахс ҳамиша ўзининг конкрет социал муҳити билан «ҳақиқий муносабатлари» субъекти сифатида намоён бўлиши инобатга олинадиган бўлса, «шахснинг тузилишига конкрет социал гурухлар

ва жамоалар фаолияти муносабатида таркиб топадиган ана шу «хақиқий муносабатлар» ва алоқалар муқаррар тарзда киритилиши шарт».

Психологияда индивидуалликнинг кўпгина хислатлари – мослашувчанлик, тажаввузкорлик майиллик даражаси, ташвишланиш ва шулар каби аниқлангандир. Булар жамланиб индивиднинг ўзига хослигини кўрсатади. Бу психологик ходисалар ўз моҳиятига кўра ўзаро муносабатда бўлиб ошкора ёки ошкора бўлмаган ҳолда аллақандай муҳиднинг мавжудлигини таққозо этади. Шахс айнан анашундай муҳидга нисбатан мослашувчанлик тажоввузкорлик ташвишланиш ва ҳақозоларни намоён қилади. Бордию, агар одамларнинг индивидуал фазилатлари бу тадқиқотларда изчил, ўзгарувчан, ранг – баранг мазмунли тарзда намоён бўлса у ҳолда социал муҳит ўзгармайдиган, шаклланмаган (аморф), мазмунсиз, «умумий муҳид» сифатида тасаввур қилинади. Социал муҳид нинг «шахс – муҳид» дан иборат ўзаро муносабатга қиёсан анъана бўлиб қолган механистик тарзда талқин қилиниши муҳидни ё фаол шахснинг ўз куч ғайратларини ишга соладиган майдон сифатида, ёхуд гуруҳ тарзда шахсга тазйқ кўрсатувчи куч сифатида изоҳлайди. Шахснинг ва уни қуршаб турган социал иуҳиднинг ўзаро берганликдаги ҳаракатининг фаол хусусияти тўғрисидаги тасаввур ғарб фанида на шахс психологиясининг назарий қисмлари тўқималарига ва на шахсни тадқиқ этишнинг психологик методларига киритилмагандир.

Инсон шахснинг тузилиши индивидуалликнинг тузилишига қараганда кенг еканлиги шубҳасиздир. Шу боисдан бунга, биринчи навбатда, унинг индивидуаллигани кўрсатадиган ва фақат эхтиросда, ички қиёфада қобилиятларида ва ҳоказоларида анча кенг ифодаланадиган фазилатлари ва умумий тузилишигина эмас, балки шахснинг ривожланиш даражаси ҳар хил бўлган гуруҳларда, анашу гуруҳ учун етакчи ҳисобланган фаолият орқали ифодаланадиган индивидуаллараро муносабатларда ўзини намоён этишини кўшиш шарт.

Инсон шахси тузилишида биологик (табiiй) ва ижтимоий омилларнинг ўзаро нисбати масаласи ҳозирги замон психологиясидаги энг мураккаб ва мунозарали масалалардан биридир.

Номарксистик психологияда шахсда иккита омил – биологик ва ижтимоий омиллар тасири остида шаклланган иккита асосий кичик структура борлигини алоҳида такидлайдиган назария сезиларли ўрин эгаллайди. Инсон шахснинг ўзи «эндопсихик» ва «экзопсихик» тузилишига бўлинади деган фикр ҳам илгари сурилади.

Инсон шахснинг индивидуаллигида унинг табiiй, биологик тузилиши ўзининг изини қолдиради, албатта. Гап шахснинг тузилишидаги биологик ва ижтимоий омилларни ҳисобга олиш керакми, ё йўқлиги ҳақида эмас (уларни этиборига олиш шарт, албатта), балки улар ўртасидаги ўзаро муносабатларини қандай тузиш кераклиги ҳақидадир. Иккита омил назарияси ижтимоий ва биологик омилларни, муҳит ва биологик тузилишини, «экзопсихика»ни беихтиёр равшда бир – бирига қарама – қарши қўяди. Ҳақиқатда эса бундай

ташқи, ўзидан – ўзи бўладиган қарама – қарши қўйиш самарасиздир ва шахснинг тузилишини анлаб олиш учун ҳеч бир наф келтирмайди. Лекин шахснинг шаклланиши ва тузилишидаги табиийлик ва ижтимоийлик масаласига бошқача ёндашиш ҳам мумкин.

Табиий, таркибий жihatлар ва белгилар киши шахсининг индивидуаллиги тузилишида унинг ижтимоий жаҳатдан тақозо этилган қисмлари сифатида мавжуд бўлади. Табиий (анатомик, физиологик ва бошқа фанлар) ва ижтимоий хислатлар бирликни ташкил топтиради ва шахснинг мустақил кичик тузилиши сифатида бир – бирига ўзидан – ўзи қарама – қарши қўйилиши мумкин эмас.

Бинобарин, индивидуалликнинг тузилишида табиий, биологик омилларнинг ҳам, ижтимоий омилларининг ҳам ролини тан олган ҳолда, киши шахсидаги биологик кичик тузилишини фақат шунга асосланиб ишлаш мумкин эмас. Негаки, унда улар ўзгарган ҳолда аллақачон мавжуддир.